

НЕГАТИВНІ СОЦІАЛЬНІ ЯВИЩА В УЧНІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

NEGATIVE SOCIAL PHENOMENA IN THE STUDENT ENVIRONMENT

У статті розкрито зміст поняття «негативні соціальні явища» та схарактеризовано їх різновиди, а саме залежність (куріння, вживання алкоголю, наркоманія, Інтернет-залежність та ін.) та девіації. Девіації, як різновид негативних соціальних явищ, охоплює поняття «девіант» – особи, яка не дотримується визнаних у даному суспільстві норм та правил поведінки і поняття «девіантна поведінка». Виокремлено основні види девіантної поведінки: антисоціальна, що суперечить соціальним і правовим нормам; асоціальна (аморальна), яка є формою дезорганізації індивіда в соціальній групі або в суспільстві та аутодеструктивна це поведінка, яка відхиляється від медичних або психологічних норм. Розкрито етапи девіантної поведінки: ситуативний, стійких порушень, наближення до кримінального, кримінальний, деструктивний. Висвітлено психолого-педагогічні фактори, які впливають на виникнення відхилень у поведінці дитини в учнівському середовищі: прагнення до самоутвердження, до дорослості, підвищена емоційність, юнацький максималізм, намагання виділитися, знайти себе. Доведено, що найбільш впливовим чинником виникнення девіацій в учнівському середовищі стає коло однолітків. Це середовище однолітків та стосунки з однокласниками, можливість займатися різними видами діяльності у вільний час, поведінка в дружніх компаніях та ін.

Значна увага приділена у статті поняттю «булінг», який охарактеризовано як агресію одних дітей проти інших. Видами булінгу є: фізичний – штовхання, запотиличники, копняки, нанесення побоїв; психологічний – образливі рухи тіла, міміка обличчя, поширення образливих чуток; соціальний – ігнорування, ізоляція, уникнення, соціальне виключення, відмова від спілкування, маніпуляції, залякування, шантаж; сексуального характеру – погрози сексуального характеру, жарти, принизливі коментарі щодо сексуальної активності жертви, торкання, обійми сексуального характеру, смикання нижньої білизни, сексуальні напади; кібербулінг – розсилання повідомлень, фотографій та відео агресивного та образливого характеру за використанням інформаційних технологій.

Ключові слова: негативні соціальні явища, учнівське середовище, девіація, залежність, агресія, булінг.

The article reveals the meaning of the concept of "negative social phenomena" and characterizes their variety, namely addiction (smoking, alcohol consumption, drug addiction, Internet addiction, etc.) and deviations. Deviations, as a type of negative social phenomena, include the concept of "deviant" - a person who does not observe the norms and rules of behavior recognized in this society and the concept of "deviant behavior". The main types of deviant behavior are singled out, namely: antisocial, which contradicts social and legal norms; antisocial (immoral), which is a form of disorganization of an individual in a social group or in society and self-destructive behavior that deviates from medical or psychological norms. The stages of deviant behavior are revealed: situational, persistent violations, approximation to criminal, criminal, destructive. Psychological and pedagogical factors that influence the occurrence of deviations in the child's behavior in the student environment are highlighted: the desire for self-assertion, adulthood, increased emotionality, youthful maximalism, efforts to stand out, and to find oneself. It has been proven that the most influential factor in the occurrence of deviations in the student environment is the circle of peers. This is the environment of peers and relationships with classmates, the opportunity to engage in various activities in free time, behavior in friendly companies, etc.

Considerable attention is paid in the article to the concept of "bullying", which is characterized as the aggression of some children against others. The types of bullying are: physical - pushing, kicking the back of the head, kicking, beating; psychological - offensive body movements, facial expressions, spreading of offensive rumors; social - ignoring, isolation, avoidance, social exclusion, refusal to communicate, manipulation, intimidation, blackmail; of a sexual nature - threats of a sexual nature, jokes, humiliating comments about the victim's sexual activity, touching, hugs of a sexual nature, pulling underwear, sexual assaults; cyber bullying - sending messages, photos and videos of an aggressive and offensive nature using information technologies.

Key words: negative social phenomena, students' environment, deviance, addiction, aggression, bullying.

УДК 316.613.434:373.5
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.42>

Яценко Л.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Литвишко О.М.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Явища взаємодії людей, які здійснюються в соціальному просторі: безпосередньо в контактній групі або опосередковано, через причетність індивідів до спільнот, через соціальні організації, інститути називають соціальними.

У суспільстві існує безліч соціальних явищ, які можуть бути розділені на види на підставі різних ознак. Існують явища, що мають як позитивний (альтруїзм, надмірна працелюбність, героїзм, геніальність, самопожертва, будь-які види активності, творчості), так і негативний бік (злочинність, пияцтво, наркоманія, проституція, самогубство, булінг та ін).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням негативних соціальних явищ у сучасному українському суспільстві та їх профілактики займалися провідні вітчизняні дослідники: О. Артюх, О. Безпалько, Ю. Галустян, І. Зверєвої, А. Капської, Т. Лях, В. Оржеховської, І. Пінчук та інші.

Серед науковців існує чимало думок щодо визначення негативних соціальних явищ. Під негативними соціальними явищами розуміється розповсюджені та важкі для подолання людиною соціальні та особистісні проблеми, а також такі особливості поведінки, способу життя, які з одного боку являють загрозу для фізичного і психічного

здоров'я людини, заважають її розвитку та соціалізації, а з іншого – є небезпечними для повноцінної життєдіяльності інших осіб, для нормального функціонування суспільства [3, с. 5].

Мета статті полягає в обґрунтуванні та аналізі негативних соціальних явищ, які відбуваються в учнівському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Негативні явища визначаються як небажані форми поведінки, що виникають внаслідок закріплення психофізичних механізмів – динамічних стереотипів. Це ряд звичок, що є шкідливими для організму людини. До негативних явищ відносять різного роду залежності. Поняття «залежність» багатогранне. Куріння, алкоголізм, наркоманія є лише невеликою частиною усього спектру залежностей. До них належить і залежність від ліків, їжі, соціальних мереж, розважальних передач, комп'ютерна залежність, Інтернет-залежність та ін. Залежність від ігрових автоматів або комп'ютерних ігор часто штовхає людей на правопорушення і навіть злочини. Залежності у людини провокують шкідливі звички, що є однією з форм руйнівної поведінки, яка виражається у прагненні відійти від реальності, виглядати особливим. Негативні явища обмежують свободу поведінки та свободу вибору вчинків.

Теоретичне вивчення негативних соціальних явищ є надзвичайно актуальним, адже їх носіями часто виявляються учні, що являють собою групу підвищеного ризику. Це пов'язано, по-перше, з внутрішніми труднощами перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, – з невизначеністю соціального становища. По-третє, – з протиріччями, які зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю, так як дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли.

Негативні соціальні явища вчені не рідко називають девіаціями або девіантною поведінкою.

Девіації як різновид негативних соціальних явищ неможливо уявити без девіанта – особи, яка не дотримується визнаних у даному суспільстві норм та правил поведінки. Відповідно поведінка такої особи називається девіантною.

Залежно від норми, яка порушується і з якою співставляються особливості поведінки та її негативні наслідки, виокремлюють такі види девіантної поведінки:

– антисоціальна – суперечить соціальним і правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих. Поділяється на делінквентну – дрібні правопорушення без притягнення до відповідальності (бешкетування, хуліганство, графіті та ін.) і кримінальну (злочинну) – вчинки,

що суперечать нормам права і нормам кримінального законодавства;

– асоціальна (аморальна) – є формою дезорганізації індивіда в соціальній групі або в суспільстві, де виявляється невідповідність соціальним очікуванням і, насамперед, моральним вимогам суспільства. Це сукупність вчинків, що характеризуються негативним ставленням індивіда до етики і моралі, до загальнолюдських цінностей, зокрема, до дисциплінованості, почуття обов'язку, поваги до оточуючих, ввічливості, чесності, порушення яких передбачає громадський осуд (статева розбещеність, зваблення, ексгібіціонізм, азартні ігри на гроші, втеча з дому, шкільні прогули, брехня, утриманство, вживання нецензурних слів, бродяжництво, проституція та ін);

– аутодеструктивна – поведінка, що відхиляється від медичних або психологічних норм, загрожуючи цілісності і розвитку особистості (суїцид, віктимна поведінка, релігійні культи деструктивної спрямованості, алкоголізм) [1].

Науковці розрізняють декілька етапів розвитку девіантної поведінки. На першому, ситуативному, етапі, виявляються лише окремі симптоми відхилення від норм, зокрема, неслухняність, невиконання окремих соціальних вимог з боку сім'ї та інших соціальних спільнот. За умов зміни виховних впливів, типу взаємодії та форм соціального контролю особистість може виправитися. Якщо це не вдається, девіантна поведінка закріплюється. Другий етап – стійких порушень – характеризується стійкими порушеннями соціальних та моральних норм, вимог та першими проявами делінквентної поведінки, що поступово наближається до межі правопорушень. На цьому етапі особистість може не схвалювати власну поведінку, вважати, що вона не відповідає її власним цінностям і настановам. На третьому етапі девіантна поведінка наближається до кримінальної (крадіжки, насилля, проституція тощо). Особистість може сприймати свою поведінку як нормальну, таку, що відповідає її власним нормам і цінностям. Четвертий етап – кримінальний – пов'язаний з багаторазовими проявами стійкої, соціально небезпечної поведінки, входження до груп з яскраво вираженим характером асоціальної і антисоціальної спрямованості. П'ятий етап – деструктивний – характеризується особливо небезпечною девіантною поведінкою, тяжкими соціальними відхиленнями, стабільним відчуженням особистості від суспільства, його норм і цінностей.

Девіантна поведінка завжди зумовлюється комплексом причин, поєднанням ряду несприятливих обставин. Причини, що викликають її, не діють ізольовано одна від одної. Ніяка окремо взята причина не може фактично бути єдиною.

На поведінку дитини значний вплив має соціокультурне середовище. В даний час в суспільстві

не вистачає таких патернів, кодексів і правил, які можна вибрати як стійкі орієнтири, яким можна підкорятися, і якими можна керуватися.

Поряд із соціально-економічними, соціально-політичними та соціокультурними детермінантами на виникнення відхилень у поведінці підлітків впливають психолого-педагогічні фактори: прагнення до самоутвердження, до дорослості, підвищена емоційність, юнацький максималізм, намагання виділитися, знайти себе. Якщо ці прагнення не задовольняються в суспільному житті, вони спрямовуються в негативне русло.

Однією з передумов негативних соціальних явищ є відсутність можливості особі самореалізуватися, самоактуалізуватися. До передумов соціальної девіантності відносяться також: емоційні стани індивіда, його свідомість і самосвідомість, підсвідомі прагнення, бажання, глибинно приховані егоїстичні, заздрісні почуття й імпульси (за З. Фрейдом), психічні аномалії – шизофренія, психопатії. Варто акцентувати увагу на явищі депривації, яке стало швидко поширюватися в період соціальних перетворень. Сутність її в тому, що дитина, підліток, молода особа, будучи позбавлена можливості задовольняти свої людські потреби (спілкування, душевної теплоти рідних і близьких людей, батьківської турботи і любові), вимушена йти на вулицю, поповнювати середовище бродяжництва, бездомності та інших девіантних соціальних угруповань.

На формування негативних явищ впливає оточення дитини. У школі хлопці та дівчата починають значно більше часу проводити в середовищі однолітків, ніж це було раніше, коли дитина була у дошкільному навчальному закладі. У цьому віці важливість ролі сім'ї як чинника впливу на дитину втрачає своє колишнє значення й відступає на другий план. Найбільш впливовим чинником формування поглядів, оцінок та поведінки стає коло однолітків. На виникнення девіацій впливають такі складові життя молоді, як середовище однолітків та стосунки з однокласниками або одногрупниками, можливість разом з друзями займатися різними видами діяльності у вільний час, поведінка в дружніх компаніях, громадська активність.

Особливого значення набуває дружба. Коли ділишся з друзями своїми думками, починаєш краще розуміти себе. З друзями можна порадитися, тому що не легко самому вирішити проблему, треба вислухати ще чийсь думку. Друзі можуть застерегти від необачного вчинку і допомогти виплутатися із скрутного становища.

Та іноді вплив друзів є негативним (наприклад, коли вони схиляють до поганих вчинків – прогулювати навчання, випивати, палити, когось побити, щось украсти).

Психологічний клімат в учнівському колективі формується й виявляється в процесі спілкування,

міжособистісних взаємовідносин, на фоні яких реалізуються особистісні та групові потреби, виникають і вирішуються міжособистісні та групові конфлікти. При цьому можуть проявлятися такі характерні тенденції взаємовідносин, як конфліктність чи дружня підтримка, грубий тиск чи толерантне ставлення, про що свідчить відсутність або наявність сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі. Активний розвиток особистості дитини, формування базових моральних, психологічних і соціальних якостей відбувається в шкільні роки і в багатьох випадках залежить від психологічної атмосфери в колективі, членом якого вона є. Психологічний клімат – невід'ємна складова колективу, в якому розвивається та формується особистість.

Одним із негативних соціальних явищ в учнівському середовищі сьогодення можна вважати булінг. Науковці досліджують явище булінгу вже протягом десятиліть, але й досі не існує єдиного визначення даного поняття. Аналіз наукових джерел засвідчив, що багато дослідників часто звертаються до визначення булінгу, яке запропонував Д. Ольвеус: «Булінг – ситуація, в якій учень неодноразово піддається негативним діям з боку одного чи кількох інших учнів» [4]. Д. Ольвеус наголошує на важливій характеристиці ситуації булінгу – повторюваності негативних дій, тим самим розмежовуючи булінг та одиничні незначні випадки агресії. Також, автор першим визначив, що булінг може бути прямим – фізична агресія (удари, штовхання, щипання, плювання, кусання, залякування, обзивання, жорстокі жарти, утискання через соціальний статус, релігію, расу, доторки сексуального характеру) та непрямим, що проявляється переважно у емоційній та пасивно агресивній поведінці (ізоляція, виключення, поділ на категорії нижче і вище, ненависний погляд, непристойні жести, написання графіті, поширення пліток) [4].

Булінг виявляється як у фізичній агресії, так і у вербальній: обзивання, поширення чуток, соціальне відторгнення та ізоляція. При цьому науковці вказують, що хлопці більш схильні до фізичної агресії, в той час серед дівчат більш поширена вербальна.

У Законі України «Про освіту» (стаття 1) зазначено, що «булінг (цькування) – діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [2].

Булінг – це агресія одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви.

Нерівність сил, повторюваність – дві головні ознаки булінгу.

Виділяють такі види булінгу:

– фізичний булінг (штовхання, запотиличники, копняки, нанесення побоїв тощо);

– психологічний булінг (образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляції, ігнорування тощо). До цієї форми відносять: вербальний булінг (словесні образи); образливі жести або дії (наприклад, пінки, підніжки); залякування (це загроза, з метою навіювання, що кривдник може завдати шкоди безпосередньо жертві або його близьким людям, для того щоб жертва робила те, що вигідно кривдникові); ізоляція (виняток або ігнорування жертви частиною однолітків або всім класом); вимагання (наприклад, вимагають або відбирають гроші, речі, їжу і т.д.); пошкодження та інші дії з майном (наприклад, кривдник ховає або псує особисті речі жертви);

– соціальний булінг – проявляється в систематичному приниженні почуття гідності потерпілого шляхом ігнорування, ізоляції, уникнення, соціального виключення, відмови від спілкування, маніпуляцій, залякування, шантажі, поширенні записок, пліток або написів про жертву так, щоб вона це помітила;

– булінг сексуального характеру – типові прояви булінгу з сексуальними елементами насильства: вербальні (погрози сексуального характеру, жарти, принизливі коментарі щодо сексуальної активності жертви), фізичні (торкання, обійми сексуального характеру, смикання нижньої білизни, сексуальні напади) та емоційні приниження (поширення чуток, написання сексуальних слів, вульгарні жести);

– кібербулінг (cyberbullying) – форма поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень, фотографій та відео агресивного та образливого характеру з використанням інформаційних технологій: Інтернету і мобільних телефонів. Саме цей вид булінгу стає домінуючою формою залякування серед

сучасної молоді, і часто поєднується з іншими видами булінгу.

Висновки. В учнівському середовищі поширення велика кількість негативних соціальних явищ. Ми зупинилися на одному з них – булінгу. Здійснюючи негативні соціальні явища учні, у більшості випадків, тікаючи від реальності, намагаються у такий спосіб самостверджуватися, не бажають виглядати «білими воронами», але насправді вони руйнують власне життя і здоров'я.

Шкільне середовище відіграє дуже важливу роль у становленні особистості, задоволенні її духовних потреб, визначенні особистісного життєвого шляху та в подальшій її соціалізації.

Перспективи подальших досліджень проблеми негативних соціальних явищ в учнівському середовищі вбачаємо у розкритті поширеної в учнівському середовищі девіантної поведінки (вживання наркотиків, алкоголізм і тютюнопаління, ранній початок статевого життя, небажана вагітність, зараження інфекційними хворобами, які передаються статевим шляхом, Інтернет-залежність, кібер-злочинність) та її профілактиці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубина Л. Г. Зміст, види та чинники девіантної поведінки особистості. *Педагогічний дискурс*. 2007. Вип. 1. С. 65-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_16 (дата звернення: 10.02.2023).
2. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2023).
3. Лютий В. П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2004. 42 с.
4. Явище булінгу : підходи до визначення поняття та різновиди. URL: <http://autta.org.ua/ua/materials/material/YAvishche-bul-ngu--p-dhodi-do-viznachennya-ponyattya-ta-r-znovidil/> (дата звернення: 20.03.2023).
5. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. Malden, MA: Blackwell Publishing, 140 pp. 1993. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/pits.10114> (дата звернення: 10.03.2023).